

AZ ELHALLGATTATÁS SZAKASZAI V.

HUSZÁR ZOLTÁN

Ha nincsenek a kezdeti lesújtóan, bénítóan nehéz órák, az idegőrlő éjszakai kihallgatások és az olykor gáncsoskodó rabtársak, az előzetest, mely csaknem hat hónapig tartott, elég jól elviseltem volna. Az élelmezés tűrhető volt, időnként jobb és több, mint gondolhatná az ember olvasmányai és a szóbeszéd alapján. Mindig friss, barna kenyeret kaptunk, mely önmagában is éltető, ahogy a bölcs, német közmondás tartja: Salz und Brot machen Wangen rot (A só és a kenyér pirosítja az arcot). Igen, az a kenyérfajta, amelyet teljes őrlésű gabonalisztból sütöttek a régiek. Ez nem egészen olyan ugyan, de igen jóízű. Reggelire leginkább jókora csésze tea gyümölcssízzel vagy margarinnal, kedden és szombaton tejeskávé egy kocka ömlesztett sajttal vagy egy szelet szalámmal; ebédre valamilyen főzelék egy kis darab hússal, a bab savanyú káposztával; vacsorára sűrű leves vagy krumplis metélt jól megpaprikázva. A magánzárkában sem borotválkozni, sem igazán tisztálkodni nem lehetett, a vécé el volt dugaszolódva, körmeim megnőttek. Egyik este nem gyulladt föl a villany, ahogy ez idő tájt szokott. Ruhástul feküdtem a vaságyon. Egyszer csak a vasajtó tolóablakát kívülről félrehúzták, és valaki, nyilván az egyik fegyőr, bekémlelt a nyíláson. Sokáig hallatszott a szuszogása, aztán valami mélységes megvetéssel a morgó hangjában dühösen visszacsapta a tolóablakot a helyére. Egész idő alatt meg sem mertem moccanni. Most föllélegeztem. Talán elmúlt a veszély. Egy másik este, ez már jóval kilenc után történhetett, mert nem szólt a rádió, kemény lépteket hallok zárkám előtt, majd veszekedés, tuszkolás zaját. Megál-

lapítom, hogy a szomszéd cellába hoztak valakit. Ez az ember, miután bezárták és magára maradt a sötétben, mindenáron szabadulni szeretett volna. – Engedjenek ki! Nyissák ki az ajtót – ordította. Aztán dörömbölni kezdett. Ennek sem lett semmi foganatja. Rugdosás az ajtón, s megint a kétségbeesett ordítás: – Engedjenek ki! Nyissák ki! Az ügyeletes fegyőr, aki talán nem is tudott magyarul, a füle botját sem mozdította. Jót mulathatott a szerencsétlenül. Nagy nehezen elaludtam, s másnap reggel már semmit sem lehetett hallani a szomszéd cellából.

Néhány nap múlva, ez éppen a letartóztatásomat követő tizenharmadik napon történt, egy izzgága természetű huszonevéssel zártak össze. Bemutakoztam, ahogy illik. – Hoti Ramadan – mondta a cellatárs foghegyről –, albán vagyok. Elmondta, hogy verekedés és nemi erőszak kísérlete miatt került börtönbe. Ballépése még topolyai katonáskodása alatt történt. A kaszárnyában egy kis fejmosással megúszta, mert fölöttese kedvelték, ugyanis példás katona volt. De a topolyaiak, a sértettek, bepörölték. – Most mi lesz – mondta Hoti egy kétségbeesett pillanatában –, ha elítélnek, elveszítem a hajógyári állásomat, akkor pedig az a rijekai lány, aki levelet írt ide . . . Itt a levél, olvasd! Megnyugtattam, hogy esete nem súlyos. Hamarosan szabadulhat. Nyomasztó gondjaitól Hoti úgy akart szabadulni, hogy minduntalan rágyújtott egy bosnyák nótára. – Albánt nem tudsz? – kérdeztem tőle csodálkozva. – De tudok – mondta, s kelletlenül belefogott egy albán népdalba. Később azt is megtudtam, hogy felemás családból származik, s bosnyák anyja szerb iskolába járatta. Hotinak a magyarokról, talán éppen a topolyai emlékei miatt, igen rossz véleménye volt. – A magyarok gyerekeket, asszonyokat öltek meg – mondta –, Kardelj is ír erről – mutatott egy könyvet. Viszolyogva olvastam a kijelölt részletet. Hoti kajánul figyelt. – Regényt jobban szeretek olvasni – mondtam. – Ismersz-e albán író – kérdezte erre Hoti. – Sajnos nem. – Én ismerek egy magyart. Petefi Sándornak hívják, ő a legnagyobb magyar író. No, gondoltam, a kaszárnya nyilván Petőfi Sándor nevét viselte, hogy a testvériség–egység szelleme ott is megvalósuljon. – Nem Petefi – mondtam –, hanem Petőfi, s nem ő a legnagyobb magyar író, sok jeles magyar író van. Az albán nyelvben nincsen ő hang? – Nincs – monda Hoti –, jó, hogy nincs, mert ilyen hangot csak az ökör szokott hallatni. – No nem –, mondtam nyugodtan –, ez a hang megvan a franciában, a németben, sőt ha jól tudom, a

törökben is. – Török – mondta erre Hoti dühösen –, a törökök miatt maradtak le az albánok a többi európai néptől. Ráhagytam, mondjon, amit akar. Hirtelen az a gyanúm támadt, hogy talán nem véletlenül csuktak össze velem. Haragja néha olyan méreteket öltött, hogy még a fegyőrökre is rá akart támadni, mintha most is rajta lenne a derékszíja, mint Topolyán. Szitkozódni kezdett, mihelyt egyet is meglátott közülük. Csitítottam, ahogy tudtam, nehogy még engem is baj érjen miatta. Ez a néhány jó szó megtette a hatását, lecsillapodott. Sőt, miután kenyér-adagom felét átadtam neki, elértem, hogy reggelenként mindig ő mossza föl a padlót. Egyszer arra lettem figyelmes, hogy Hoti egy kis cserépdarabbal szorgalmasan reszeli a körmeit. Nosza, én is szereztem egy kis tégladarabot a börtön udvarán, ahová akkor már Hotival lemehettem sétálni. Ilyenkor séta közben egy géppisztolyos fegyőr vigyázott ránk, s irányított bennünket fönt az erkélyről. Kellemes séták voltak ezek a hosszú, tespedt szobafogság után, az aránylag friss levegőt, a napsütést és egy zöldellő cserje vigasztaló biztatását élvezve.

A kettesben eltöltött öt hét elmúltával Hotit és engem átparancsoltak egy jóval nagyobb közös cellába, ahol mindkét oldalon hosszában három-három emeletes vaságy sorakozott szorosan egymás mellett; középtűt egy jókora tér hosszú asztallal és támlátlan, egyszerű fapadok. A közös vécét, mely egyúttal mosdóhelyiségül is szolgált, a terem bal sarkából alakították, rekesztették el pozdorjalemezből, melynek még ajtaja is volt, szintén pozdorjalemezből ugyan, de belül kallantyúval ellátva. A magas, vasrácsos ablakon át éjszaka beszűrődött a kinti szabad világ fényeiből egy kis sáv és a járókelőknek és a járműveknek a zöreje, zaja. Olykor jajgatást is lehetett hallani. Ilyenkor Hoti Petrovićnak, a montenegróinak a segítségével rablólétrán ügyesen fölkapaszkodott az ablakpárkányra, mely elég széles volt ahhoz, hogy ott meghúzhassa magát, s feszülten hallgatózott mindaddig, amíg csak a jajgatás tartott. A rabtársak mindegyike még ilyenkor az ágyban is füstölt, s a cigarettájuk parazsa föl-fölizzott egy-egy mélyebb szippantáskor a félhomályban. Egyedüli nemdohányosként rosszul éreztem magam, most nem védekezhettem az ide áradó füst ellen. Nappal ugyanis védekezhettem a padlóra ülve. De aludni azért sem lehetett, mert Hoti Petrovićnak a közreműködésével most még jobban kiengedte a torkán a hangját, s így a késő éjszakába nyúlóan élvezhettük a művészi kétszólamú éneklést.

Petrović szintén verekedés miatt jutott rabsorsa, mint Hoti. Csak nem Topolyán verekedett, hanem Kishegyesen. Egyik nap a börtönőr hívására Petrović egyedül kiment a cellából. Mintegy félórányi távollét után visszatért, szemlátomást elégedetten. Elmondta, hogy egy ügyvéddel beszélt, aki elvállalta a védelmét, sőt, közeli szabadulást ígért neki. Hoti azonnal elkérte az ügyvéd lakcímét, hogy majd ír neki, hátha elvállalná az ő védelmét is. Ebből nem lett semmi, mert Hotit jogerősen kilenc hónapra ítélték, s a tetejébe még két jókora fenékenrúgást is kapott egy testes fegyőrtől, amiért nem akarta elhagyni a cellát, ugyanis más-hová helyezték. Szegény, meggondolatlan cselekedetű, hiszékeny Hoti!

Háromszor kísérték bilincsben, ahogy ez már szokás, a vizsgálóbíró elé, s szembesülhettem az ellenem valló tanúkkal, egykori kartársaimmal. A főtárgyalásra majdnem hat hónapi előzetesben eltöltött idő után került sor, s ott aztán ismét hallhattam a vádpontokat, melyek szinte ugyanazok voltak, mint az iskolai tárgyaláson elhangzottak, csak most szakszerűbben megfogalmazva. A végső szó jogán megpróbáltam védekezni, mentőöv után kapkodni, mert védőügyvédem alig hallatta a hangját, de sikertelenül. Az ítélet jegyzőkönyvi kivonata, melyet kézhez kaptam, a jelentéktelen mozzanatok és az ismétlések kihagyásával így szól: „A NÉP NEVÉBEN!

A felsőbbíróság büntetőtanácsa az október hó 23-án megtartott főtárgyaláson, a kerületi ügyészhelyettes, a vádlott, valamint védője jelenlétében, a bizonyítási eljárás lefolytatása után meghozta és kihirdette a következő ÍTELETÉT: Fodor Csaba, vádlott, haragospusztai lakos, nemzetisége magyar, állampolgársága jugoszláv, a haragospusztai Október 10-e elnevezésű iskola előadója, írástudó, pedagógiai főiskolát végzett, katonaságát Vipaván szolgálta, büntetlen előéletű BŰNÖS, mert:

A tanári kar tagjai előtt kinyilvánította azt a véleményét, hogy mincképpen a szerb nyelvet tanítani Haragospusztán, mert ahol magyarok élnek, a szerb nyelv tanulása egyáltalában nem fontos. A vádlott Sz. I.-vel többször vitába szállt, mivel Sz. előadó a szerbhorvát nyelvet is tanította, s mondta neki, hogy nem szereti azokat, akik magyarok lévén szerb nyelven tanultak és szerb nyelven fejezték be az egyetemet és olyan szellemben nevelik a gyerekeket, hogy meg kell tanulniuk a környezet nyelvét is, mert ez azt jelenti, hogy nyalnak az országnak, ha rajta múlna, megtiltaná a szerb nyelv használatát, sőt a tanulók körében is kifejtette

nézetét, hogy felesleges környezetükben a szerb nyelv. Mindezt a bíróság megállapította Sz. I. tanú vallomásából, aki teljes egészében ezt alátámasztotta, valamint B. K., T. I. és a tiszperjei I. J. tanúvallomásaiból is.

Egy alkalommal Kanizsán kifogásolta az értekezlet szerb nyelven való lefolytatását, habár olyan személyek is jelen voltak, akik a magyar nyelvet nem beszélik. Ugyanis az összejövétel lefolytatásának a módját kifogásolta azért, mert az elnöki tisztséget betöltő tanárnő szerb nyelven üdvözölte a jelenlevőket, és ismertette a napirendet, holott tudomása volt arról a körülményről, hogy az összejövétel résztvevői nemcsak magyar szakos tanárok, hanem olyan képzőművészeti szakos tanárok is, akik a magyar nyelvet nem beszélik. Ezen megállapítást a bíróság Sz. J. és H. I. tanúvallomásából állapította meg.

Amikor egy alkalommal a vádlott kezébe vette a Suboticatrans menetrendjét, minden előzetes bevezetés nélkül kijelentette: „a bunyevácok sovíniszták”. Megállapítva B. K. tanúvallomásából.

A vádlott kifogásolta a Boško Buha film szervezett megtekintését, nem értékelve a film nevelő hatását a tanulókra, és amikor az iskola igazgatója felkérte a magyar-szerb és a történelemtanárokat, hogy a tanulók körében szervezzék meg a Boško Buha című film együttes megtekintését, azt a kérdést tette fel, mi köze ennek a filmnek a magyar nyelvhez, és hogy magyar feliratú-e, mert ha nem, semmi értelme, hogy a magyar nemzetiségű gyerekek megnézzék, mert nem fogják megérteni. Mindezt a bíróság megállapította Sz. I., H. I., B. K. és T. I. tanúvallomásaiból.

Több tanár jelenlétében kihangsúlyozta, hogy nem ünnepli a felszabadulás napját, mert a felszabadulás neki csak éhséget hozott, és a partizánok még a kabátját is elvették. Ezen tény megállapítást nyert H. I., B. K. és T. I. tanúvallomásai alapján.

A 8. osztályos tanulók részére szervezett dubrovniki és lovčeni tanulmányi kirándulásról annak előkészítésekor kijelentette, hogy Dubrovnik és Lovčen a tanulók részére idegen, és csak Vajdaságot kellene megismerniük. Ezen körülményt a bíróság megállapította H. I. és B. K. tanúvallomásai alapján. Egy belgrádi kirándulásakor az Ismeretlen katona sírjának megtekintésekor nem vezette el osztályát az Ismeretlen katona sírjához, először fejfájásra hivatkozott, majd arra, hogy a magyar nyelv

tanítása szempontjából nem tartja a kirándulást fontosnak, és hogy megtekintésének csakis történelmi és építészeti szempontból lehet jelentősége. Ezen körülmény megállapítása Cs. A. tanúvallomása alapján történt.

Az így megállapított tényállásból a bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vádlott Fodor Csaba cselekedetei kimerítik a JSZSZK Bt. 134. szak. 1. bek. ütköző nemzeti, faji és vallási gyűlölet viszály vagy türelmetlenség szítása büntettét. Ugyanis a vádlott véleménye olyan alkalomkor jutott kifejezésre, amely a nevelői és oktatói munka gyakorlása közben, valamint a személyes érintkezésekkor történt, így nacionalista tevékenységet fejtett ki a rendelkező részben leírt kijelentéseivel. Kijelentéseit összegezve, azokat egységesen tanulmányozva világosan kitűnik, hogy a vádlott nacionalista tevékenységet fejtett ki. Ezért nem fogadható el a vádlott védekezése, hogy a JSZSZK Bt. 134. szak. 2. bekezdéséről van szó, mert széleskörűen nyilvánította ki a vádlott tevékenységét, nemcsak egyes személyek közvetlen érintkezésekor, és cselekedetével nem közvetlenül munkatársait sértegette. Így például erre utal az a kijelentése is, hogy a bunyevácok sovíniszták. A bíróság hitelt adott a kihallgatott tanúknak, akiknek nem volt semmilyen alapjuk, hogy a vádlottat ártatlanul terheljék, ugyanakkor egy cselekményt több tanú is egybehangzóan bizonyított és leírt, ezért a bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vádlott minden kétséget kizáróan elkövette a terhére rótt bűncselekményt. Ennek alapján nem fogadta el a vádlott védekezését a bíróság, mert számtalan tanú bizonyította a rendelkező részben leírt szöveg tartalmát, amelyet a vádlott Fodor Csaba mondott. Így a vádlott védekezése minden kétséget kizáróan alaptalan. A büntetés kiszabása körében eljáró bíróság Fodor Csaba vádlottnak az említett bűncselekményért kétévi börtönbüntetést állapított meg figyelembe véve mint enyhítő körülményt a vádlott büntetlen előéletét, míg súlyosbító körülményt a bíróság nem észlelt, de ugyanakkor a bíróság mérlegelte, hogy a vádlott tettét egy hosszú idő folytán, szisztematikusan iskolai előadói minőségben követte el, mely körülmény a büntett társadalmi veszélyességére kihat.

A bíróság Fodor Csaba vádlottat a JSZSZK Bt. 66. szak. alapján 4 évről eltiltotta az előadói-tanári teendők végzésétől, amely időtartalomba a vádlott büntetése nem számítandó bele.

Jegyzőkönyvvezető: T. A. s. k. Tanácselnök: H. I. s. k.

Ezen ítélet ellen fellebbezésnek van helye ennek kézbesítésétől számított 15 napon belül Vajdaság Legfelsőbb Bíróságához Novi Sadra e bíróságon keresztül.”

A nép nevében ítéleztek tehát, s éppen október 23-án. Elgondolkodtató ez a népre való hivatkozás, a tárgyalás időzítése még inkább. Természetesen a legsúlyosabb, legképtelenebb vádakból egy szó sem volt igaz. Lám, a mézesmadzag erős kézben mindig hatékonynak bizonyul! A párttagok ugyanis föladatukat maradéktalanul teljesítették. Kivált Sz. I., B. K. és a tiszaperjei I. J. nyújtott meggyőző alakítást ebben a Hamistanúzás című népszínműben. Jómagam pedig megkaptam azt, ami nekem járt a hatályos törvények szerint. Nem föllebbeztem tehát, mert tudtam, hogy úgys csak hiábavaló erőlködés lenne, meg azért sem, nehogy meghosszabbítsák a büntetésemet, az ügyészhelyettes ugyanis három évre akart elítéltetni, s az ügyvéd, akit a bíróság jelölt ki számomra, sem ajánlotta a föllebbezést.

– Na, kiengedik? – kérdezte Csonoplyai, amikor visszatértem a cellába. Ingattam a fejemet két ujjam fölmutatván. Csonoplyai nem akarta elhinni, hogy két évet kaptam. Petrvióć föl sem nézett a dominókockák mellől. Nikolićtyal, a boszniai szerbvel és egy harmadik szerbvel játszott, aki Hotit helyettesítette. Hívtak, hát beálltam negyediknek a játékba, noha alig értettem hozzá, s közben megkérdeztem Petrovióćot, hogy Petar Petrović Njegošnak, a nagy montenegrói költőnek a rokonságából való-e. Ugyanis azt állította, hogy montenegrói, noha szerb érzelmű volt. – Nem – mondta csöndesen, mert akkor nem volnék Petrović. Nálunk régebben az volt a szokás, hogy a fiú nem az apja vezetéknevét örökölte, hanem új vezetéknevet kapott. Jovan Petrovićnak a Đorđe nevű fia Đorđe Jovanović lett, ennek a Radojica nevű fiát már Radojica Dordevićnak hívták, és így tovább. – Érdekes – mondtam –, ezt eddig nem tudtam. A magyarok sok mindent nem tudnak. Az albánok jobban beszélnek szerbül. Itt van mindjárt Hoti esete. – Hoti – mondtam – szerb anyanyelvű és szerb iskolába járt, de magatartása is arra vall, hogy legföljebb felemás albán. – Igazi albán az – mondta Petrović határozottan. – Nálunk nem az anyanyelve alapján határozzák meg valakinek a nemzetiségét, hanem aszerint, hogy ki az apja. A fiú minden esetben olyan nemzetiségű, amilyen az apja, más körülmény nem számít.

S az előbbi szálát fölvéve halkabban folytatta: – Alig van magyar, aki tisztességesen tudna szerbül. A többség összekeveri a nemeket, nem tud egyeztetni. – Vagy nem akar – mondtam. – De ez Szerbia – mondta Petrović, akinek nemcsak a magyarokról volt rossz véleménye, hanem a magyar nyelvről is, jóllehet a káromkodáson kívül más szót nem tudott magyarul. Primitív nyelv az, amelyik nem tudja megkülönböztetni a férfit a nőtől. Ezt sem hagyhattam szó nélkül. Már miért volna erre szükség, hiszen egyenjogúság van. De egy híres francia tudósna is ez a véleménye. Aztán magyarra a világ összes nagy irodalmi alkotását lefordították már, még Njegošnak a *Hegyek koszorúja* című hőskölteményét is. Tehát igen fejlett, gazdag nyelvről van szó, mely pl. igékben jóval gazdagabb mint a szerb. És tompítva a vita életét, hozzátettem, a férfi és a nő nyelvtani megkülönböztetése még csak indokolt és helyes. De hogy lehet egy tárgyának neme? Mi értelme és magyarázata van annak pl., hogy szerbül a hold hímnemű, a csillag nőnemű, a nap meg semleges nemű? – Van ennek is magyarázata – mondta Petrović rövid gondolkodás után, de nem szolgáltat magyarázattal. Ehelyett egy gyalázatos esettel hozakodott elő. (Védekezés helyett jobb az ellentámadás!) – Zsablyán – mondta –, de Csúrogon is magyar nőket tartottak, használtak sokáig a helybeliek ágyasként. Nem szóltam erre semmit. A magyar rabtársak ügyet sem vetettek a szópárbajra, mert a maguk dolgával voltak elfoglalva, csak Csonoplyain látszott, hogy elégedett, s némán megmutatta Petrovićnak a magyarra fordított díszkiadású Njegoš-művet, mely éppen nála volt. Furcsállottam, hogy ők ketten nem szólnak egymáshoz. Petrovićot hamarosan kiengedték a börtönből, mert állítólag beteg, noha jó étvágyúnak látszott, nehogy itt még betegebb legyen. A fegyőr mosolyogva megállt az ajtóban, s intett neki: – Pakolj, szabad vagy! Petrović sebtében összegyömösölte holmiját, mely így egy kis batyuban elfért, s a szokásos kézfogás, búcsúzás nélkül kilődult a cellából. Újra csikordult a zár, s mi ottmaradtunk csak néztünk Petrović után a börtönfalon keresztül.

A rabok gyakran cserélődtek, úgyhogy rövid idő alatt az egész balkáni, de kivált az igen bonyolult délszláv világ kicsiben találkozott itt. Két bunyevác is megfordult a cellánkban. Az egyik, a Kikić nevezetű javakorabeli szikár, barna ember volt, aki mindjárt ideérkeztekor azzal kérkedett, hogy egy asszonyért való verekedés közben agyonszúrta a magyar vetélytársát. Kikić ebéd után, mint aki jól végezte a dolgát,

leheveredett az ágyára. Az ügyeletes börtönőr, a leggorombább a fegyőrök közül, a kémlelőnyíláson át meglátta ezt, s éktelen káromkodás közepette berontott a cellába. Kikié hiába ugrott föl menten a helyéről, két olyan hatalmas pofon csattant az arcán, hogy csak tántorogva sikerült talpon maradnia. A nappali lefekvést ugyanis tiltották. Ez a rabtárs hamarosan eltűnt a cellából. A másik bunyevác, akit Lulićnak hívtak, közepes termetű, fiatalabb ember volt. Szinte rögeszmésen hajtogatta, hogy neki nincs helye itt, törvénytelenül ítélték el egy olyan közlekedési baleset miatt, amit nem ő okozott. – A tárgyaláson nem nekem adtak igazat – mondta keserűen –, bizonyosan azért nem, mert bunyevác vagyok, az igazi tettes pedig szerb. Ezt így el is mondtam a tárgyaláson. Letorkoltak. Erre szidni kezdtem a bíróságot, az ügyészt és az egész politikai rendszert. Mindezért négy évre ítélték. Bóbeszédű magyarázataiból megtudtuk, hogy kétévi raboskodás után hazaengedték, úgymond, egy kis szabadságra, mert elmeállapota került veszélybe, s most azért van itt, hogy a másik két évet is leülje. Lulić máskor meg azon kesergett, hogy a bunyevácok csak azért nem lehetnek szerbek, mert katolikusok. Szerinte ugyanis szerb csak az lehet, aki görögkeleti vallású. Érdekes, hogy mindkét bunyevác igen jól beszélt magyarul. A szerb rabok közül a verbászi Vujović hegyi pásztornak látszott szikár természetével, barnára sült éles vonalú arcával, valószínű, hogy eredetileg az is volt, s telepesként jutott földhöz itt, a sík vidéken. Ő is szidta a mai világot, amiért elrontja az embereket. – A mai asszonyok – mondta –, sokat betegeskednek, nyilván azért, mert vastag alsóneműt hordanak. Régebben az asszonyok nem így öltözködtek, mégis egészségesebbek voltak, mint a maiak. Vujović parasztemberként, ahogy illik, a cellában mindenkit tiszteletben tartott, csak Nikolićot nem, noha az is szerb volt, de szőke, sápadt és lányos arcú. Ezt nem bocsátotta meg neki, s azt sem, hogy boszniai származású, jóllehet Nikolić is telepés volt, azaz telepés családban nőtt föl. – Boszniában mindenféle zagyalék népség van – mondta Vujović szegény Nikolić felé fordulva, aki Petrović eltávoztával csöndessé, magányossá vált, s most sem szólt semmit, mert nyilván szégyellte a külsejét, mely nem a szokványos szerb ízlésnek, elvárásnak felel meg. A harmadik szerb még sajátosabb esett, ökölvívó alkatú és orrú legény volt. Megérkezésekor úgy mutatkozott be, hogy nekitámadt az első útjában állónak, Mackónak. – Védekezz, vagy add

meg magad – kiáltotta neki magyarul, s öklelődni kezdett, de Mackót nem olyan fából faragták, hogy ezt eltűrje, keményen visszaütött, s csak elhűlve néztem, hogy erre szabályos vadnyugati ökölharc alakul ki köztük. Irgalmatlanul csépeltek egymást egy ideig, aztán az újonnan jött rabtárs hirtelen abbahagyta a harcot, fölmérvén jól a valós helyzetet, hogy itt most nem gyámoltalan öregekkel van dolga, s szelíd báránnyá változott, már csak azért is, mert Mackó mögött a hatalmas termetű Csonoplyai állt készenlétben. Érdekes, hogy ez a szerb, aki nem árulta el a nevét, s hamarosan eltávozott a cellából, jobban tudott magyarul, mint szerbül. Ennek a magyarázata pedig elmondása szerint az, hogy mint lelencet egy magyar házaspár vette magához. Magyar iskolába járatták, s csak most nemrég tudta meg, hogy valójában kicsoda, hogy szerb szülők gyereke. Emiatt gyakran veszekedett nevelőszüleivel. Szidalmazta őket, sőt rájuk is támadt, s azok följelentették. Még elgondolni is rossz, hogy mi lett volna, ha nincs Mackó és Csonoplyai, Golding *A legyek ura* című, esetleg Ottlik *Iskola a határon* című regényében leírt rémuralom? Talán nem leszek túlzottan elfogult és nagyképű, ha megengedek magamnak egy kis hevenyészett, vázlatos és ötletszerű általánosítást.

A szerbek eddigi és nemcsak a börtönbeli tapasztalataim szerint tiszteletre méltóan erős nemzettudattal rendelkeznek, ahogy ez már egy államalkotó nép fiaihoz illik. Gondosan ügyelnek arra, hogy magukról kifelé milyen képet mutassanak. Olykor nem türelmesek egymás iránt sem, de valami csoda folytán még viszálykodásuk is a kívülállóban a példás egység, egy egységes nemzet benyomását keltik. Tehát nagykorúak, fölnőttek. Magatartásuk általában keményen férfias. Fiaikat, sőt, még lányaikat is ilyen szellemben nevelik a gyöngédség és a féltő szeretet nyilvánvaló jeleivel párosulva. Megvetnek mindenfajta gyöngeséget, lagymatag erőt. Harciasságuk és agyafúrtságuk már régóta közismert. Vezetőiket kizárólag maguk közül választják, s tanult embereik nagy becsben állnak előttük, mert tudják, hogy azok mindenkor a pártjukon állnak, s ha bajba jutnak, számíthatnak a hathatós támogatásukra. Fegyelmezettek. A mai világ szokásaihoz igazodva ők is hangoztatják ugyan a nemek közti egyenjogúságot, de a valóságban a férfiuralmuk már-már bibliai méretű. Érdekes, hogy ezt az ellentmondásos helyzetet a szerb nők többsége természetesként elfogadja, és ehhez igazodik. Nyelvük,

mely eredetileg lágy hangzású volt, mint a többi szláv nyelv, az idők folyamán a környező latin, görög, albán, de kivált a török nyelv hatására (ugyanis török eredetű szavaik és szóelemeik száma több ezerre tehető) ugyancsak kemény hangzásúvá vált. Magán- és mássalhangzóik többsége a szokásosnál mélyebb képzésű. Igen gyakori az *o* és az *u* hang. Érdekes, hogy az *r* nemcsak mássalhangzóként, hanem magánhangzóként is viselkedik olykor egy félhangnyi törökös mély *i*-vel kiegészülve a kiejtésben. Gyakori a szókezdő mássalhangzó-torlódás. A szerb nyelv a hangrendet, az illeszkedést nem ismeri, sőt az ellentétes irányzat benne az uralkodó. Humorosan ezt hangrendetlenségnek, illetlenkedésnek is nevezhetnénk. Mindamellet a szerb beszéd eléggé gyors, majdnem hadaró, mint a dél-európaiak beszéde általában. Tökéletes elsajátítását nemcsak a merev nyelvtani szerkezet nehezíti (a melléknév, a számnév, a névmás és a múlt idejű ige szigorú egyeztetése a főnévvel), hanem a hangsúlyozás is. Ugyanis négyféle hangsúlyt ismer, s ez a hangsúlyozás változhat és helyet cserélhet attól függően, hogy a szótőhöz milyen toldalék járul. Így a más nemzetiségű, ha nyelvtanilag kifogástalanul beszél is szerbül, hamar fölismerhető. Szavaik zöme, de kivált mondatzáró szavuk két utolsó szótagja általában rövid vagy jambusszerű, azaz emelkedő hanglejtésű, s ez az egész mondatot, s egyúttal a beszédet is lendületessé és sodró erejűvé varázsolja. Kedvelt dalaik is ilyenek. Könnyed ritmusú, játékos szerb gyermekdal alig hallható. Nyilván nem véletlen, hogy színük a kék meg a vörös, tehát a két rikító alapszín. A szerbek ugyanakkor mérhetetlenül tudnak gyűlölni, s olykor a legyőzöttekkel, a védtelenekkel visszataszítóan, kegyetlenül bánnak. Sokat káromkodnak. Igazságnak csak azt fogadják el, ami kedvező a számukra. A hálát alig ismerik, a megbocsátást sem. Bosszúállóak, s állhatatosan várnak az alkalmas pillanatra, hogy a legkisebb sérelmet is sokszorosan megtorolják. Szövetségeseiket hamar faképnél hagyják, s új szövetséghez csatlakoznak, ha ez számukra előnyösebbnek látszik, mégis számíthatnak a mindenkori nagy hatalmak rokonszenvére, már csak a nagy keleti testvér okán is. Ez a testvér ugyanis nagy hatalmát latba vetve már sokszor kiállt mellettük, s ezt minden szerb tudja. Jól tájékozódnak a világ összetett dolgaiban is. Bőbeszédűek, hangoskodóak, szeretnek hangadóak lenni. Jó sakkozók, azaz értenek a cselvetéshez, a hadmozdulatokhoz, a mesterkedéshez, s valódi szándékaikat nem kürtölik vi-

lábbá, sőt, eltitkolják, ha csak lehet. Akármilyen versenyhez mohón csatlakoznak, és versenyezni akarnak ott is, ahol erre nincs szükség. Nagyratörők, nagy tettekre képesek, a csapatmunkában kimagasló teljesítményt tudnak nyújtani. Étkesek, az enivalóra nagy gondot fordítanak, mint az indoeurópai népek általában. A tápláló ételeket kedvelik: a húsféléket, a tejtermékeket, a babot, a káposztát, a lecsót, salátát, gyümölcsöt. Ilyen lekicsinylő szavuk, mint a gezemice, nincsen. Híg levest alig fogyasztanak. Nagy ünnepen főtt búza a csemegéjük. Ez az étkezési szokás, mely nyilván hosszú idő alatt alakult ilyenre, meg is látszik rajtuk. Elhízottan kövér vagy túl sovány szerbet csak elvétve látni. Nem siránkoznak mindenben, nem szomorkodnak, de a mosolygós arcú szerb is igen ritka. Leginkább a fölnöttes komolyság jellemző rájuk. Döbbenetes, hogy még a jó alakú, vonzó külsejű nőjeik is milyen keményen, sőt olykor durván tudnak viselkedni és beszélni, természetesen a más nemzetiségűekkel. Ehhez képest a magyarok, legalábbis itt, ahol a raboknak több mint a felét alkotják, jó fiúk, jó gyerekek. Vitatkozás helyett inkább dolgoznak, mintha be akarnák tartani a régi szabályt: kevés szóból is ért az ember. De a magyart nemcsak itt, másutt is talán az különbözteti meg leginkább másoktól, hogy állandóan tesz-vesz valamit, amíg csak mozogni tud. Téved, aki azt hiszi, hogy ez kényszermozgás. Ez arra utal, hogy a magyar népesség, vagy ha úgy tetszik, a magyarság mindenféle rosszhiszemű baljóslat és borúlátás ellenére fiatal, még csak serdülő korú, sőt gyermeki, olykor gyermeteg. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy mindenáron az erősekhez húz, a hatalmasokhoz akar kötődni, s hogy igencsak anyás, sokszor még házas korában is az. (Boldogasszony Anyánk, De nem azért vettem el, hogy szeressem, Édesanyám könnyebbségét kerestem stb.) Fehéren-feketén lát mindent, mint a meséhez szokott kisgyerek, tehát végletekben gondolkodik, és sokszor szélsőséges magatartású; vagy a ló jobb, vagy a ló bal oldalára billen, de egyenesen sehogyan sem tudja megülni azt a szegény lovat, noha a magyar lovas nemzetnek tartották mások valaha. A valóság az, hogy ma is lovas, mert könnyen lóvá tehető. Ez a vagy-vagy és a kizárólagosság mindenre kiterjedni látszik: „Egy ezred évi szenvedés / Kér éltet vagy halált!” „Itt az idő, most vagy soha!” „Ha minket elfű az idők zivatarja, / Nem lesz az Istennek soha több magyarja.” „Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálig, / Vagy ez a mi hitünk valóságra

válik.” Vagy „Emelkedő nemzet”, vagy „Nyomorult nemzet” vagy „a legvidámabb barakk” vagy „a legpeppeszimistább közép-európai ország”, „Regény van és vers van, és ezek vagy önmagukban értelmezhetőek vagy nem tekinthetők se regénynek, se versnek, bár regényes és versszerű a formájuk.” „A liberalizmusnak nincsen alternatívája.” Vagy „a populizmus és a provincializmus posványa”, vagy „a globalizmus előnyei” stb. Talán mondanom sem kellene, hogy ezek a megfogalmazások és nézetek óhatatlanul a komolytalanság érzetét, az elhamarkodott véleményalkotás és ítélet látszatát keltik az emberben. Bizony „a meg nem gondolt gondolat”-tal nem sokra megyünk, legfőljebb hátrafelé mehetünk vele. A magyar, ha elvértve komolyra fordítja a szót, az inkább komolykodásként hat, mint a gyerekek játék közben. Úgy tetszik, játékos kedve kifogyhatatlan, ugyanis mindenfajta játékra könnyen rávehető. (Lásd a különféle vetélkedők, szerencsejátékok népszerűségét.) Emiatt a komolytalanság miatt nem tudja megkülönböztetni a lényegét a kevésbé fontos dologtól, s elvesz a részletekben, azaz nem látja az erdőtől a fát. De bizonyos fokú éretlenségről tanúskodik az is, hogy rendszerint „olyan szekér után fut, amelyik nem veszi fel”, miközben egy másikról, mely mellette halad el, hiába integetnek neki hívogatóan. Elkésérítő, hogy másokban szinte mindig jobban bízik, mint önmagában. Ezt ki is használták, és ma is kihasználják sokan, hangoztatván, hogy lám, a magyar befogadó nemzet. A valóság pedig az, hogy állítólagos ósisége ellenére a magyarság még nem nemzet, nem juthatott még el a fölnőttiségnek arra a fokára, hogy nemzet legyen, ugyanis sokan tettek róla, s ma is azon vannak, abban mesterkednek, hogy ezt megakadályozzák, vagy legalábbis késleltessék. De nyilvánvaló kevertsege sem használ a nemzetté válás ügyének. Azt hiszem, helyes az a vélemény, hogy a szomszéd kis és nagy népek ugyan szintén több nemzetiségből álltak össze, mint minden nép, de kisebb-nagyobb összekeveredésük és elvegyülésük már jóval korábban végbement. Ezt az évszázadnyi vagy talán több évszázadnyi lemaradást nehéz lesz megszüntetni az ismert okok miatt, de megszüntethető tervszerű eljárással, vagy még inkább szívós munkával. Ugyanis az út, mely a nemzetté váláshoz vezet, hosszúnak látszik, és egyénenként bizony és helyenként fájdalommal is járhat, ahogy ezt a közeli és távoli példák mutatják. A ló egyik oldaláról csak a fákat, a népeséget lehet látni, míg a ló másik oldaláról csak az erdőt, azaz a

nemzetet. De fák nélkül nincsen erdő, és erdő nélkül a fák védtelenek. Tehát egyenesen ülünk azon a lovon, vagyis tudjunk és merjünk széttekinteni mindenfelé, és tájékozódni minden irányban. Ilyen egyszerű ez.

A magyar népesség gyarmati, illetve gyarmatosított volt és maradt, s mint ilyen, kénytelen volt, s ma is kénytelen befogadó lenni, s ezzel késik a nemzetté válás. Hát „feszengünk kamarában, akár a Szaharában” – írja Illyés Gyula az *Egy mondat a zsarnokságról* című hosszabb költeményében. Tehát feszengünk, és nem szorongunk. A két ige jelentése közt nagy a különbség. Feszengeni ugyanis általában a fiatalok szoktak, ha kényelmetlenül érzik magukat a szűk hely vagy egyéb ok miatt, míg szorongani inkább a fölnöttek, az öregek a jövő miatt. Szoronghat ugyan a fiatal is, ha koraérett, koravén és túl érzékeny, de a magyar nem ilyen. Nem is volt ilyen, mert ha ilyen lett volna, akkor már csak a hült helye lenne itt régen, amilyen gyalázatos sorsot mért rá ez a hozzá mostoha földrészt hatalmával visszaélve. A magyar nem igazi fölnőtt ugyan, de nem is gyámoltalan, noha sokan gyámkodnak fölötte, és semmiképp sem olyan ritka madárfaj, mely védelemre, kivált védettségre szorul. Csak élni kellene hagyni úgy, ahogy azt a német mondja: *Leben und leben lassen* (Élni és másokat is élni hagyni), s nem minden kis megmozdulásában, moccanásában világrengető veszélyt látni. De fiatalságára vall a sokat emlegetett és elmarasztalt szalmaláng-föllobbanása és tűzének hirtelen lelohadása, fölszított nagyot akarásának gyors letörése is. Kamarában vagyunk, igen, azaz cellában, ahol mozogni lehet ugyan, de nem eléggé, s emiatt az indulatok túlfűtöttek. Úgy rémlik, ez a magyarság nagy többségének alaphelyzete időtlen idők óta. Csakhogy ma már a Szahara sem a régi, nem gyarmat, mert véglegesen fölszabadult.

A szobafőnököt Lackónak hívják, de mindenki csak Mackónak szólítja, s emiatt nincs semmi harag. A zömök legény sok mindenhez ért. Ha a börtönben valahol vakolásra, meszelésre van szükség, csak szólnak neki, s már készségesen megy is. A nadrágom, mivel a szíját a letartóztatás után elvették, minduntalan le akart esni rólam. Mackó ezt meglátta, valahonna tűt, cérnát kerített, és helyrehozta a hibát. Jó érzés volt, hogy most már kiegyenesíthetem a derekamat néha. De ő varrt össze keményre egy rongyabdát is, mellyel az ügyes dobó ugyanúgy elűthette a bábukat, mintha igazi tekegolyó lenne. Az csak természetes, hogy a (sakk)bábukat egy másik magyar, Szabó állíttatta föl a helyükre. Ilyen-

kor lázas verseny alakult ki a csapatok közt, mely órákig izgalomban tartja a társaságot, s a cella a tekézők valóságos csatazajától hangos, mely nyilván a folyosóra is kihallatszik, de a fegyőrök ügyet sem vetnek rá. Hadd szórakozzanak a szerencsétlenek. A naponta ismételt unszólásra sem állok be közéjük, mert nem állhatom a dohányfüstöt. Ugyanis valóságos füstfelhő gomolyog a játékosok feje körül, jó szem kell tehát és erős kéz ahhoz, hogy valaki sikeres dobó legyen. Védekezésül a füst ellen, s hogy ne legyenek útban, leülök az ablak alá egy vastagabb könyvre, melyet olvasásra kaptam, vagy angolt tanulok, vagy egy másik könyvet olvasok. Itt, közel a padlóhoz alig érezni a füstöt, s nem zavar a nagy lárma, kiabálás, lábdobogás, de a fal hangszóró bömbölése sem. Elmerülök a könyv varázslatos világában.

Mackó természetesen nem érzi magát bűnösnek. – Az a bunyevác özvegyasszony – mondja dühösen –, pálinkát árul, s azt szeretné, ha mindjárt fizetnének érte. Nem is tartoztam neki sokkal, a tetejébe még meg akartam erőszakolni. Ugyan már, a vén boszorkányt! De a verekedést nem én kezdtem, hanem Pajo. Állandóan piszkált, végül összeakadtunk. Neki semmi baja nem lett a dologból, és most még ő tanúskodik ellenem.

Szabó, a bábuállítgató, még Mackónál is szűkszavúbb, szintén zömök testalkatú, barna fiatalember. Állítása szerint házas, sőt, családos. Őt is egy özvegyasszony jelentette föl, a saját nagynénje, azt panaszolván, hogy megerőszkolta, pedig valójában csak némi pénzt kért tőle, amiért rendbe hozta az elhanyagolt házat. Szabó lesz majd az az egyedüli rab, aki önként jelentkezik, hogy a börtönudvart kitakarítsa, s a havat hányja napokon át, csak úgy, kedvtelésből.

Csonoplyai, a szőke óriás, külön eset. Horvát rokonai vannak, s anyanyelvi szinten beszél szerbül és horvátul, hibátlan hangsúlyozással. Valószínűleg ő is felemás családban nőtt föl, mint Hoti, mégsem felemás ember, mert magatartása nem teszi azzá. Legényembernek mondja magát, de egy nyolcéves lány apja, ugyanis egy jogásznővel élt együtt hosszabb ideig. Ezt a történetet minden további magyarázkodás nélkül elhittük neki. Csonoplyainak el. Magyar általános iskolába járt, de a szerb tannyelvű szakiskolából kimaradt. Ő sem tétlenkedik. Némi élelem, kenyér, dohány ellenében mások helyett is fölmossa a padlót. Igen

ügyesen dolgozik ahhoz képest, amelyen hatalmas ember, és szinte csoda, hogy szeret könyvet olvasni.

Természetesen sok szó esett köztünk a mitrovicai fegyintézetéről is. A rabtársak tudták, hogy akit kilenc hónapnál hosszabb időre ítéltek, az bizonyosan ott köt ki. – Ott jobb a koszt – mondta Csonoplyai – mint itt. Reggelire majdnem mindig jó nagy csésze tejeskávé, vacsorára túrós tészta, tejberizs vagy tejbedara. Vasárnap pudingot is adnak. Ez kell nekem, gondoltam. A rabok mindent tudni akarnak egymásról, és meg is tudnak, ha mástól nem, akkor a fegyőröktől. Megkérdeztek tőlem is, hogy mi a foglalkozásom. Kitérően válaszoltam. Sok minden: újságíró, kertész, egyéb. Egy idő után Mackó még a kérdéseimre sem akart válaszolni. – Maga tanító – mondta ellenségesen –, és haragospusztai, mint Pajo. Rossz iskolai emlékei lehettek.

Egy délután az irodájába hívat a pszichológusnő, aki állítólag elvált asszony. Egy jókora asztal mögött ül, szemüveges, a negyvenes éveiben járhat, s szórakozottan néz az előtte álldogáló emberre. Ő kezeli a börtön könyvtárát is. – Sajnos – mondja –, nem tudok magyarul. – Nem baj – mondom. Kérdezzet. Válaszoljatok. Egyszer csak a szemembe néz, s hangot vált. – Mit gondol arról, amit tett? – Hibát követtem el – mondom gondolkodás nélkül, beismerően. Csak hibát? Nem válaszolok azonnal. Nyilván arra gondolhat a pszichológusnő, hogy büntényt, súlyos büntényt követtem el. Hát nem, nem vagyok Raszkolnyikov! Csöndesen megjegyzem: – Ha az iskolaigazgató nem tiltotta volna be a sakkozást a tanáriban, hallgattam volna. Ez bizonyos? – Bizonyos – mondom határozottan. Olyan jó sakkozó? Nem, csak szeretek játszani. Itt a börtönben, úgy látszik, nincs nálam jobb. Hogyan boldogul Csonoplyai-val? Csodálkozva nézek a kérdezőre, hiszen Csonoplyai talpig ember. Nincs velem semmi bajom. Csak azért kérdeztem, mert Csonoplyait diákok kifosztásáért fogták el. Az esti kenyéradagomat rendszerint átadom neki. Az más, mondja a pszichológusnő. Ejha! Hát így állunk. Innen fúj a szél: egyik rabot a másik előtt befeketíteni . . . Látom, Crnjanskít is olvas. Mi a véleménye a regényről? Jó könyv, kitűnő regény, mondom meggyőződéssel. A pszichológusnő erre egészen megenyhült, s ettől fölbátorodván alkalmasnak láttam a pillanatot, hogy ami már régóta bennem motoszkált, kimondjam: – Most látom csak, hogy ez az ország elsősorban a szerbeké. – Csak most látja? Ez csak természetes. Nem

gondolt arra, hogy Magyarországra költözzön? – De gondoltam – mondom –, csak ott valami kis félreeső faluban kaphatnék állást, s erre semmi kedvem. – Az itteni könyvtár kezelését elvállalná-e? Akkor itt mardhatna, közelebb az otthonához. – Nem – mondom kis gondolkodás után. – Nem, mert itt állandóan nagy a füst a cellában, a mitrovicai börtönben meg, ahogy hallottam, tilos a dohányzás a hálóteremben, és ott csend van éjszaka. – Ahogy gondolja – mondta a pszichológusnő barátságosan. Ez a beszélgetés azt jelentette, hogy hamarosan indul az újabb rabszállítmány Mitrovica felé, velem együtt.

Úgy is történt.